

De Spinoza!



vereniging
filosofiedocenten
in het voortgezet
onderwijs

December 2019, jaargang 21, nr. 2



Met:

**‘De vrije markt vergt kritisch denken’
In gesprek met Govert Buijs**

**Film in de klas:
Her**

**Boekrecensie
Filosofische vaardigheden**

December 2019, jrg 21, nr. 2

Redactie:

Redactie: Chester Vacquier, Jesje
De Schepper, Niels Hexspoor,
Olle Spoelstra

Met bijdragen van:

Eva Pallandt
Joris Verheijen

Inhoudsopgave

Van de voorzitter	3
Mededelingen	5
Kennis maken met	6
Sfeerimpressie studiedag VFVO	10
'De vrije markt vergt kritisch denken'. In gesprek met Govert Buijs	12
Goed leven kan niet zonder tegengeluid	16
Film in de klas: Her	18
Boekrecensie 'Filosofische Vaardigheden'	19
Het krijtje	22
Beste Baruch....	23
Agenda	25

Van de voorzitter

Beste leden,

Het schooljaar is in volle gang en de meeste van jullie zijn inmiddels begonnen met het nieuwe eindexamenthema Het goede leven en de vrije markt. Ik begin dit bericht van de voorzitter daarom graag met de aankondiging van de tweejaarlijkse VFVO-conferentie. Zaterdag 25 januari presenteren we bij de ISVW in Leusden ons vak aan een breed publiek van geïnteresseerden aan de hand van het nieuwe eindexamenonderwerp, met bijdragen van Ad Verbrugge, Govert Buijs en Jelle van Baardewijk en een aantal specialisten die in workshops afzonderlijke hoofdstukken van het gelijknamige boek belichten en didactiseren. Op de website van de ISVW vind je het uitgebreide programma en kun je je aanmelden.

We doen als filosofiedocenten dit schooljaar ervaring op met het nieuwe examenboek. Van een aantal leden ontvingen we de afgelopen maanden bezorgde en kritische berichten over het boek en de eindtermen. Daarom zijn we vanuit het bestuur in gesprek gegaan met het College voor

Toetsen en Examens (CvTE) en Cito. Hierover hebben jullie kunnen lezen in een eerder verstuurd mailing, waarin opgeroepen wordt je aan te melden voor een werkgroep van docenten, waarin knelpunten rond interpretatie van eindexamenstof gezamenlijk gesignaleerd en besproken kunnen worden. Op deze manier kunnen we vanuit de vakvereniging onze stem laten horen en direct bijdragen aan de ontwikkeling van ons vak. Ook initiatieven zoals het boekje 'Geslaagd voor het goede leven' van collega Jaron Schoone en zijn leerlingen van het Berlage Lyceum juich ik van harte toe. Ze laten zien hoezeer ons vak aansluit bij maatschappelijke ontwikkelingen en het belang van filosofische reflectie hierop.

Dat doen ook de Jonge Denkers. Op het moment van schrijven, worden filosofische columns van leerlingen filosofie over het thema Wat is waarheid nog waard door de jury van de Jonge Denkers (samenwerking VFVO, Lemniscaat, ISVW en Stichting Maand van de Filosofie) beoordeeld, zodat op 3 december in Amsterdam zeven nieuwe

Jonge Denkers benoemd kunnen worden. Zij zullen in 2020 op tal van filosofische podia, in de media en via publicaties actief zijn en hun filosofische visie laten schijnen over actuele thema's.

Dit najaar hebben de ontwikkelteams van Curriculum.nu de eindproducten van de verschillende leergebieden gepresenteerd aan minister Arie Slob. Op 17 februari zal hierover het Kamerdebat plaatsvinden. We hebben de afgelopen periode als VFVO verschillende keren feedback gegeven op de tussenproducten en eindopbrengsten en blijven ook in het vervolgtraject in gesprek met de instanties die in opdracht van het ministerie van OCW betrokken zijn bij de verdere uitwerking van het nieuwe curriculum. We zijn als vakvereniging blij dat voor het eerst filosofische inhoud en vaardigheden beschreven zijn voor PO en onderbouw VO. Daarbij wil ik met name Simone Kamman (Mens en Maatschappij) en Marianne Vonder (Burgerschap), die als filosofiedocenten deel uitmaakten van de ontwikkelteams, bedanken voor hun inzet.

Het curriculum voor de bovenbouw VO moet nog vorm gaan krijgen de komende periode en ook daarover zijn we in gesprek met betrokken instanties. Voor de verdere uitwerking van filosofische inhoud en vaardigheden voor het PO trekt de VFVO zoveel mogelijk samen op met het Centrum Kinderfilosofie Nederland.

Het bestuur heeft in september een redactie bestaande uit Natascha Kienstra, Floor Rombout, Kirsten Poortier en Desiree Berendsen opdracht gegeven voor het tot stand brengen van het Handboek Vakdidactiek Filosofie. Het handboek zal in het voorjaar van 2021 verschijnen bij Boom. Ook zal Boom een lesboek uitgeven bij het nieuwe havo-onderwerp 'Democratie' dat in 2022 ingaat.

Ik wens jullie allen prettige feestdagen en een fijne jaarwisseling!

Harm Tiggelaar
voorzitter@vfvo.nl



Deelnemers in gesprek op de studiedag in september

Mededelingen

Vacature organisatie VFVO-studiedag

Voor de organisatie van de VFVO-studiedag van volgend jaar september zijn we op zoek naar nieuwe enthousiastelingen die in de studiedagcommissie willen plaatsnemen. Als commissielid denk je mee over het thema van de studiedag en het workshopprogramma. Daarnaast help je met de praktische organisatie. De hoeveelheid tijd die deze functie kost, is beperkt (1 á 2 bijeenkomsten voor de zomervakantie en een aantal uren in augustus/september). Voor je werk ontvang je een vrijwilligersvergoeding. Interesse? laat het weten via ledenadministratie@vfvo.nl.

De Jonge Denkers 2019-2020

De zeven nieuwe Jonge Denkers des Vaderlands zijn gehuldigd! Dinsdagavond 3 december droegen ze in de Rode Hoed de artikelen voor waarmee ze de wedstrijd wonnen. Dit zijn de zeven winnaars: Marah van Andel (OSG West-Friesland, Hoorn), Paul Zevenbergen (Emmauscollege, Rotterdam), Jan Peter van Irsel (Augustinianum Eindhoven), Joep Huisman (Stedelijk Gymnasium Nijmegen), Gregor Hofstede (Gymnasium Novum, Voorburg) Eva Dekkers (Gemeentelijk Gymnasium Hilversum), Ruben van der Marel (Gymnasium Haganum).

Ze zijn geselecteerd uit een grote reeks inzendingen door filosofieerlingen (VO) uit heel Nederland. De vakjury, bestaande uit Anna Krans (Lemniscaat), Florian Jacobs (ISVW), Harm Tiggelaar (VFVO), Lianne Tijhaar (Stichting Maand van de Filosofie), beoordeelde dit jaar zowel artikelen als pitches over het thema ‘wat is waarheid (nog) waard?’.

De zeven Jonge Denkers zullen aankomend jaar volop deelnemen aan het filosofisch en maatschappelijk debat. U kunt publicaties – waaronder in iFilosofie van ISVW – verwachten, als ook optredens op filosofische festivals. Heeft u hiervoor suggesties, of wilt u een Jonge Denker interviewen?

Mail dan naar info@dejongedenkers.org.

Kennis maken met: Albert Mark

Voor de rubriek 'Kennis maken met' interviewt Jesje filosofiedocenten. Ze heeft hiervoor een willekeurige naam uit het ledenbestand van de VFVO getrokken en dat was: **Albert Mark van Leeuwen**, filosofiedocent aan het **Camphusianum Gymnasium in Gorinchem**.

Google vertelt me dat Albert Mark behoorlijk wat kritische stukken heeft gepubliceerd over onderwijs, onder andere in Trouw en NRC, en naast filosofie ook maatschappijleer en natuurkunde geeft.

Welk vak gaf je het eerst?

Eerst filosofie. Mijn schoonvader gaf filosofie op mijn oude school en vroeg me of ik het over wilde nemen. Ik studeerde nog filosofie en greep de kans op een baan graag aan, toen ben ik ook maatschappijleer gaan geven. Later kwam daar natuurkunde bij.

Heb je dat ook gestudeerd?

Nee, maar er werd er op school een natuurkundeleraar gezocht en de natuurkundeleraar van dienst die mij nog als leerling had gekend, zei dat ik dat prima zou kunnen.

Wat me een beetje verbaasde, want ik was best een matige leerling. Maar ik wist er wel wat van, ik had mijn bachelorscriptie bij filosofie over een natuurkundig onderwerp geschreven en die extra inzetbaarheid kwam me goed uit goed uit, om niet op drie verschillende scholen te hoeven werken.

Een matige leerling, gold dat alleen voor natuurkunde of in het algemeen?

Qua gedrag vooral; ik deed weinig, leerde alleen 's ochtends voor de toets.

Ik heb een paar stukken van je gelezen en die gaan onder andere over leerplicht. Put je dan ook uit je eigen ervaring als je daar kritisch over bent?

Meer uit mijn eigen ervaring als docent. Dat je elke dag tegenover die leerlingen zit en dat ze dan in het beste geval heerlijk naar je zitten te luisteren. Maar dat is best passief. Ik had het in een van die stukken over iemand die onderzoek doet naar verveling, op een middelbare school



gaat werken en dan een hele nieuwe categorie verveling moet bedenken om die leerlingen te kunnen indelen: apathische verveling: 'ik ben de dag aan het doorkomen'.

Ik hou heel erg van het podium dat me geboden wordt en van de interactie met de leerlingen. Maar ik ben ook altijd aan het nadenken over hoe het beter kan en hoe we dat systeem een beetje op kunnen rekken.

En dat vind je vooral als docent lastig om naar te kijken?

Ja, en ik voel me dan de cipier.

Maar het is niet zo dat je er als leerling zelf veel last van had?

Ik heb me ook wel heel veel verveeld, ik vond het heel saai. En ik probeerde het zelf wel wat vrolijker te maken, maar dat was niet altijd gewenst.

De cipier, niet fijn om je zo te voelen. Wat vind je dan eigenlijk van je werk?

Ik ben er echt dolenthousiast over, ik sta supergraag voor de klas. Ik hou heel erg van het podium dat me geboden wordt en van de

interactie met de leerlingen. Maar ik ben ook altijd aan het nadenken over hoe het beter kan en hoe we dat systeem een beetje op kunnen rekken. Filosofie geef ik vooral als keuzevak in de bovenbouw. Dus ik heb het bij filosofie ook een stuk minder, dat gevoel een cipier te zijn, daar komen leerlingen wel een soort van vrijwillig.

Even terug naar je scriptie, daar ben ik wel benieuwd naar, dat was een scriptie over natuurkunde?

Mijn bachelorscriptie ging over 'van Newton naar snaren', over in hoeverre de natuurkunde nog empirisch is. Newton die maakt er al wiskunde van, in de snaartheorie gaat het over deeltjes die we principieel nooit zouden kunnen zien of waarnemen: een ontwikkeling van steeds meer afstand tussen de theoretische natuurkunde en de waarneembare werkelijkheid.

Ah, dus wetenschapsfilosofie? Is dat ook waar je uiteindelijk op bent afgestudeerd?

Mijn afstudeerscriptie ging over politieke filosofie. Ik ben afgestudeerd op Hannah Arendt en Jürgen Habermas en over autonomie en consensus, dus zeg maar tussen anarchie en nog wel samen willen of moeten werken. Ik heb trouwens net een stuk geschreven over

onderwijs, daar speelt Hannah Arendt weer een grote rol in.

Ah, dus autonomie is wel een terugkerend onderwerp? Vind je het ook belangrijk om het daar bij filosofie over te hebben?

Ja, zeker enorm, super interessant en heel relevant. Ik geef nu dus ook maatschappijleer, in de categorie 'je een beul voelen', het heet nog net geen burgerschapsvorming. Maar je krijgt een soort opdracht van de overheid mee om die leerlingen te kneden. Ik vind het grappig om dat te vertellen aan de leerlingen, dat ik ze nu ga kneden tot modelburgers. En dan vraag ik of ze dat een goed idee vinden. Dat soort gesprekken heb ik wel vaker met mijn klas.

Zo zie je dat, burgerschap als het kneden tot modelburger?

Er is nu een overweldigende Kamermeerderheid om burgerschapsvorming in te voeren. Zover is het nog niet, en hoe dat allemaal precies zou gebeuren dat weet ik nog niet. Maar het is in ieder geval een grappige term om met de klas over na te denken.

Ja, zeker. Maar je zou ook burgerschapsvorming kunnen zien als een aantal vaardigheden die je moet aanleren, zoals

***Dat is die rare paradox inderdaad:
opleiden tot vrij burger kunnen zijn.***

bijvoorbeeld debatteren, of een gesprek voeren en dan achteraf nog weten wat die ander gezegd heeft. Of kunnen verwoorden wat een ander gezegd heeft. Is dat niet burgerschapsvorming? Of is dat niet hoe de opdracht er volgens jou uit ziet?

Jawel, iets dat daar op lijkt, maar dat is natuurlijk nog steeds wel een beetje kneden, dat heeft wel invloed op je identiteit. Dat is die rare paradox inderdaad: opleiden tot vrij burger kunnen zijn.

Ok, maar dan naar het leraarschap. Als leraar doe je eigenlijk niets anders dan het beïnvloeden van de leerling, namelijk door hem dingen te leren.

Ja, dus daar gaat het stuk dat ik heb geschreven ook wel een beetje over. Als je het leren versmalt door kennis overbrengen en dat laten toepassen, vind ik dat te weinig. Als we allemaal toewerken naar een examen en zorgen dat we dat zo goed mogelijk kunnen maken, dan moet daar iets vergelijkbaars uitkomen. En dat betekent dan eigenlijk bijna

meteen dat er niks van de leerling zelf in mag komen. Ik vind het belangrijk om die vrijheid wel toe te laten en dus een vraag te stellen waarop je onvergelykbare antwoorden kunt krijgen. Waarbij leerlingen zelf een positie in moeten nemen, een oordeel moeten vormen. Ik vind dat je leerlingen in het onderwijs veel vaker ruimte moet bieden om zich te verhouden tot de stof.

Maar je zou ook kunnen zeggen dat dit het juist meer knedend maakt. Als je bevraagt wat je hebt onderwezen, dan is dat heel helder. Maar als je gaat beoordelen wat een leerling ergens van vindt, als je daar een oordeel over uit gaat spreken, dan is dat misschien nog veel...indringender. Je gaat dan oordelen over die leerling zelf.

Ja, je maakt het dan minder objectief, en dus komt er een persoonlijker oordeel, van die leerling maar ook van die docent. Maar je hebt gelijk dan gebeurt er iets super spannends, namelijk dat je elkaar gaat beoordelen. En dat ga je dan ook nog eens doen op een

manier die een leraar een school verderop weer anders doet. Maar er komt wel zoiets als meningsvorming en communicatie. Want je moet proberen om jouw oordeel aan te laten komen bij die ander.

Je zegt 'elkaar beoordelen', maar je hebt als leraar wel de machtspositie. Jij kunt zeggen 'dit vind ik niet goed, hier geef ik geen punten voor'. Hangt het belang van dat oordelen nog wel samen met autonomie, of zijn er andere redenen om dit belangrijk te vinden?

Je kunt met John Stuart Mill zeggen: Je moet gewoon in vrijheid je eigen weg vormen. Ik ben het daar in zoverre niet mee eens dat we ze ook opleiden om te kunnen functioneren in onze maatschappij. Daarin moeten ze heel veel communiceren en anderen mensen bereiken. Daar bereid je ze ook op voor. Eigenlijk is negentig procent van wat we doen taal verplaatsen. Daarin leid je ze dus ook op, om een ander te bereiken en om dat enigszins onderbouwd te doen.

Dus toch vormen om deel te kunnen nemen aan de samenleving. Vind je de term 'burgerschapsvorming' vies?

Ik vind hem schitterend, om te bespreken. In dat stuk over leerplicht staat ook, wat zijn nou Hollandse waarden? Daar kun je mensen in opleiden en dat voelt dan niet zo vormend voor ons, omdat we er zo van houden. Je kunt ook zeggen: we moeten ze veel meer opleiden tot gemeenschapszin, dat zou dan in Japan veel beter vallen, dat trekken we hier niet zo.

Ik vertel mijn leerlingen regelmatig dat ik een beetje links ben en dat ze me gerust op moeten geven bij het meldpunt linkse indoctrinatie. Maar dat krijg je dan wel meer.

Ik krijg nu de indruk dat je vooral dat gaat zeggen aan het begin van zo'n reeks omdat je het ook belangrijk vindt om dat aan de orde te brengen: wat jouw positie is.

Het is een uitlokking van hun oordeel, dat vind ik belangrijk. En ook om ze na te laten denken over hoe de maatschappij op dat moment voor hun staat invloed te hebben. En dat ze zich daartoe gaan verhouden.

Sfeerimpressie

Studiedag VFVO, september 2019

We beginnen de dag gezamenlijk met voornamelijk praktische mededelingen. Zo vertelt onder andere Frans van Dorp over het opsplitsen van de examenvragen en voorzitter Harm Tiggelaar over het boek dat zal worden ontwikkeld bij de syllabus. Floris Velema laat zien hoe je kunt opzoek-

en hoe andere filosofiedocenten in Europa les geven over een bepaald onderwerp. Stijn Ockeloen vertelt dat er al goed gebruik wordt gemaakt van het lesmateriaal dat op de VFVO website wordt aangeboden. Ook worden er wat oproepjes gedaan: zijn er nog mensen die redactielid van Spinoza! zouden willen zijn? Ook bij festival Agora is er nog plek voor een nieuwe enthousiasteling.

Na de gezamenlijke opening verdeelt ieder zich over drie verschillende lokalen voor de workshops over filosofische gesprekstechnieken. Natascha Kienstra vertelt over haar promotieonderzoek naar het onderscheiden van verschillende niveaus van filosoferen en reikt praktische handvatten aan om het juiste niveau te kunnen vinden. De deelnemers gaan fanatiek aan de slag met de werkvormen, waaronder het plaatsen van casi op een schaal van rechtvaardigheid.

De workshop van Don kwast is al even bezig als ik binnen kom, ik begrijp niet direct wat er gaande is. Er wordt een nogal absurd gesprek gevoerd door een kring

mensen in extreme concentratie. Ze noemen elkaar 'repelsteeltje' en babbelbox' en andere verzonden schuilnamen, herhalen elkaars zinnen en stellen geen vragen, maar geven alleen oordelen. In het lokaal ligt een masker voor een spiegel, dat heeft gediend als vertrekpunt voor het mysterieuze gesprek. Hier wordt de CoPI-methode geoefend.

In de kamer ernaast doet Martijn Balm oefeningen met docenten om aandacht te richten op het lichamelijke aspect van een filosofisch gesprek. De oefeningen zijn spannend en roepen veel vragen op als: 'is het wel veilig om dit met tieners te doen?', 'Is dit - het praten over je emoties - wel filosofie, of meer psychologie?'. 'Wat leer je ze hiermee?'. In het beantwoorden van de vragen brengt Martijn een eigen visie op onderwijs naar voren die te denken geeft. In de workshop van Floris Velema gaat het over hoe je een debat filosofisch interessant kan maken en worden daartoe door de deelnemers geschikte debatstellingen verzameld en besproken. Floor Rombout



Workshop CoPI-methode door Don Kwast

bespreekt, in een workshop die ik helaas heb moeten missen, hoe je kunt reflecteren naar aanleiding van een filosofisch gesprek.

Tijdens de borrel zetten sommigen verwoed in de workshops gestarte discussies voort. Andere gesprekken zijn meer persoonlijk, over lesgeven, over wie er vader wordt, over die ene school waar iedereen na een jaar weer weg is. Over nieuwe vormen van onderwijs die vooral mooi leken op papier. Over die ene bijzondere leerling.



‘De vrije markt vergt kritisch denken’.

In gesprek met **Govert Buijs**

Het kan u niet ontgaan zijn. Dit schooljaar is er een nieuw eindexamenonderwerp filosofie voor het vwo: het goede leven en de vrije markt. Govert Buijs, Ad Verbrugge en Jelle van Baardewijk, alle drie verbonden aan de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam, schreven het gelijknamige eindexamenboek. In dit boek stellen zij, aan de hand van de grote denkers en bekende films, de vraag of de vrije markt recht doet aan de bloei van het menszijn. Vorig jaar won het boek de Socratesprijs voor het beste filosofische publieksboek van 2018. Spinoza! interviewde Govert Buijs over de totstandkoming van het eindexamenboek en besprak met hem veel gehoorde kritiekpunten.

Ik heb zelf aan de VU gestudeerd, ik heb les gehad van u en meneer Verbrugge, en ik ervaarde bij het lezen van het boek enige nostalgie. Is Het goede leven en de vrije markt een typisch VU-boek?

“Of het een typisch VU-boek is dat weet ik niet. Onze faculteit is natuurlijk heel divers qua benaderingen. We hebben natuurlijk wel de benadering die wij volgen, dus met veel interesse voor feitelijke cultuurgeschiedenis en filosofische geschiedenis. En dan met name de continentale filosofie en minder de analytische filosofie. Maar op de VU is er natuurlijk ook een hele sterke analytische traditie. Dus de analytici zouden dat zeker niet willen zeggen, dat dit een typisch VU-boek is”.

Het christendom speelt ook een belangrijke rol in het boek. Zouden we van deze nadruk op het christendom in het politieke denken kunnen zeggen dat dit het kenmerk is, dat het tot een typisch VU-boek maakt?

“Dat zou iets kunnen zijn, waarvan je zou zeggen dat het typisch VU is. Maar ik vind het niet meer dan vanzelfsprekend; het is een hele belangrijke traditie zowel binnen onze cultuur alsook in de filosofie. Ik heb ooit weleens een boek gelezen over politieke filosofie dat bij Cicero begint en dan bij Machiavelli de draad weer oppakt, maar dat is natuurlijk gewoon geschiedvervalsing! We hebben natuurlijk aan de VU wel een traditie gehad, die de open dialoog aangaat met religieuze stromingen en die aandacht heeft voor levensbeschouwelijke achtergronden. Zelf sta ik ook in die traditie en dat vind ik ook bij de filosofie horen. Het gaat dan om een bredere conceptie van wat filosofie is, die de levensbeschouwelijke dimensie serieus neemt”.

Wat was de taakverdeling onder jullie drie voor de totstandkoming van dit boek?

“Het is echt vanaf begin af aan een co-productie geweest. Er is een call-for-proposals uitgeschreven door de Commissie van Filosofie Onderwijs. Het moest gaan over de vrije markt en het goede leven, dus net iets anders geformuleerd, en toen zijn we gaan zitten om te kijken: wat zouden we hiermee kunnen doen? We hadden al vrij snel het idee van dat er een historisch deel moest zijn en een systematisch deel, waarin de dimensies van het goede leven behandeld worden. Van hoofdstuk tot hoofdstuk is de een natuurlijk meer gespecialiseerd in een bepaalde filosoof: als het om Aristoteles gaat is Ad natuurlijk wel iemand die dat echt goed kent en Marx, Adam Smith en het christendom, dat zijn natuurlijk meer mijn specialismen. Maar we hebben voortdurend in elkaars teksten zitten schrijven en schrappen. Het is een zeer intensief proces geweest, waarbij we voortdurend

met elkaar hebben gebrainstormd, samen opzetten hebben geschreven en elkaar hebben geredigeerd. Er was dus niet een vaste taakverdeling.”



Ad Verbrugge
Govert Buijs
Jelle van Baardewijk

HET goede leven & DE vrije markt

Een cultuurfilosofische analyse



LEMNISCAAT



Hoe hebben jullie de keuze gemaakt voor welke filosofen jullie wel en niet behandelen?

“Qua de keuze voor de filosofen wilde we vooral de grote traditie representeren. Dus wel Plato en Aristoteles en als het gaat over de moderniteit moeten dan natuurlijk Descartes, Kant en Bentham wel besproken worden. Zeker ook om het contrast te laten zien met de oudheid en de middeleeuwen. Het historische deel heeft dan ook een bepaalde systematiek in zich, zoals het idee van de contrastbronnen. Dus het is niet puur geschiedschrijving. Het moet ook laten zien dat de vrijemarktgedachte, en de verwachtingen die we daarover hebben opgebouwd, een bepaalde historische contingentie heeft. Er hebben mensen over nagedacht, keuzes gemaakt, ze hebben het ontwikkeld. Het is kritisch denken en het vergt dan ook kritisch denken in hoe je daarmee verder gaat. Dat is voor mij ook de rechtvaardiging voor het tweede deel. We moeten vragen stellen zoals: zitten we op een goed spoor als het gaat over hoe we de vrije markt nu ontwikkeld hebben? En aan de hand waarvan kunnen we dat wegen? Dat kunnen we alleen wegen aan de hand van de vraag: doet de economie recht aan de menselijke bloei zoals we de menselijke bloei ervaren?”

Is het boek daarin een morele of een politieke kritiek op het neoliberalisme?

“Ik zou het als een ontologische kritiek op het neoliberalisme zien. Het is een kritiek op het liberale mensbeeld, dat geen reëel beeld is. De opvatting van het vrije, zelf kiezende individu reduceert het goede leven tot een individueel project. Deze opvatting strookt ontologisch gezien met de ervaringen van de mens. Dat blijkt wel uit de dimensie van de natuur; we hebben vrij lang gedacht dat het goede leven een individueel project is of een gezamenlijk project dat losstaat van de natuur. En de natuur slaat terug. Daar zit vooral een ontologisch probleem en niet zozeer een moreel probleem.”

Toen ik het boek aan het lezen was, was ik veel bezig met het thema van de opkomst van het populisme. En precies omdat ik zelf veel herkenning in het boek ervaarde, ben ik het boek door de ogen van een Trump-stemmer gaan lezen. Die zou kunnen zeggen: ‘Daar heb je weer zo’n deugmens, die zegt dat we iets aan het klimaat moeten doen. Maar wat we echt nodig hebben zijn banen’. Wat zou je zeggen tegen iemand die het boek zo zou lezen?

“Ook de Trump-stemmer weet dat hij moet eten of dat hij ziek kan worden van kankerverwekkende stoffen. Het gaat hier

Wij hebben vooral geprobeerd een eigen verhaal te vertellen. Een boek te schrijven waar leerlingen het mee oneens kunnen zijn, waar ze hun tanden in kunnen zetten.



Jelle van Baardewijk, Govert Buijs en Ad Verbrugge

om dimensies die onontkenbaar zijn. Je kunt wel zeggen van: nou, het klimaat heeft niet de prioriteit voor mij. Het gaat hier om dimensies van het menselijke bestaan; we hebben een lichaam. Je kunt er allerlei middelen in stoppen. Een kater krijgen. Je kunt je gelukkig voelen, tijdelijk of niet. Je kunt er op allerlei manieren mee omgaan. Maar het lichaam vergt omgang en aandacht, hoe je daar verder ook mee omgaat. De dimen-

sies die we noemen vragen om handelend vormgeven en dat geldt voor iedereen. Dus als iemand zegt dat hem klimaat voor hem niet telt, dan kan hij dat niet met goed fatsoen zeggen. Ook de klimaatontkenner ademt zuurstof”.

Op pagina 30 van het boek schrijven jullie dat filosofie het kritisch bevragen van allerlei opvattingen van het goede leven is. Nadat ik het boek had gelezen was voor mij het belangrijkste kritiekpunt: is het niet een eenzijdig boek? We vinden weinig echte argumenten voor waarom iemand wel een neo-liberaal zou moeten zijn. Mogen we leerlingen een vrij gericht beeld geven van wat wij goed achten als het gaat om de juiste politieke opvatting en een juiste interpretatie van filosofen?

“Dus de discussie over de vrije markt is, door de focus op het goede leven, wat op de achtergrond geraakt, toen we met de Commissie besloten hebben om het thema om te draaien. Je zou natuurlijk kunnen zeggen van, dat had er ook nog in moeten. Daar-

naast zit er een zekere spanning tussen een onderwijsboek en een boek dat een bredere publieke functie heeft. Een puur onderwijsboek geeft alle posities weer. Wij hebben vooral geprobeerd een eigen verhaal te vertellen. Een boek te schrijven waar leerlingen het mee oneens kunnen zijn, waar ze hun tanden in kunnen zetten. Daar zit ook wel een bepaalde filosofische opvatting in: je ontkomt niet aan positie kiezen. De rol van de docent is daarin dubbel: aan de ene kant moet je leerlingen een goed overzicht bieden van de verschillende posities. En aan de andere kant moet je ook niet proberen om neutraal te zijn. Het zou dan ook heel goed zijn als docenten zelf in de les zouden aangeven, van op deze punten ben ik het niet eens met het boek of zo kun je ergens ook tegen aan kijken. Omdat ze daarmee leerlingen uitnodigen om zelf stelling te nemen”.

Een kritiekpunt dat ik vooral online, op de facebookpagina van de filosofiedocenten van Nederland, ben tegengekomen is dat niet alle leerdoelen duidelijk in het boek staan. Van sommige leerdoelen wordt geschreven dat ze er niet in staan of uit verschillende passages in het boek bij elkaar gezocht moeten worden. Wat vindt u van deze kritiek? En hoe is de samenwerking met de examencommissie geweest?

“De leerdoelen zijn gebaseerd op de uiteindelijke tekst, dus die zouden daarin ook vindbaar moeten zijn. Ze zijn in interactie tot stand gekomen, waarbij verschillende mensen ook hebben gekeken of de tekst en de leerdoelen met elkaar sporen. Maar als daar aantoonbare kritiek op is, dan vind ik dat daar goed naar gekeken moet worden”.

Het is dan ook niet erg als je als docent zegt: ‘ik kan het van zin tot zin niet allemaal begrijpen’.

Een ander kritiekpunt dat ik online tegenkwam is dat sommige van de primaire teksten te moeilijk zijn. Met name de tekst van Hegel, maar ook de tekst van Kierkegaard, wordt genoemd op de Facebookgroep van Filosofiedocenten. Een docent schrijft daar over de Hegeltekst: ‘Een van mijn favoriete leerlingen wil filosofie laten vallen door die tekst’. Hoe hebben jullie keuze voor de primaire teksten gemaakt en wat vindt u van deze kritiek?

“In de primaire teksten probeer je natuurlijk wel wat diversiteit aan te brengen, ook in moeilijkheidsgraad. En sommige teksten zijn natuurlijk aanzienlijk complexer dan andere. Ik heb net zelf met mijn eigen studenten een Hegelfragment gelezen, over de meester-slaaf dialectiek, en dat is natuurlijk een hele moeilijke tekst. Maar je kunt het heel goed uitleggen. De hele erkenningsthematiek, dat je genegeerd wordt door iemand, daar kan je de hele dag last van hebben. Dan denk je: ik ben toch ik? Ik ben toch een vrij mens? Nee, jouw zelfbewustzijn is kennelijk mede bepaald door je interactie met anderen. Ik kan hier een paar opmerkingen maken, waar jullie de hele dag een rottag hebben’. En dan landt het toch bij mensen. Dat vraagt wel wat van je als docent, maar als je het als leerling eenmaal begrepen

hebt, dan brengt je dat een echte verdieping en verrijking. Sommige teksten zullen leerlingen echt op face-value kunnen lezen en bij andere zullen ze meer af moeten afdalen op de uitleg. Soms kun je een tekst van zin tot zin lezen en soms lees je meer op de grote lijn. Dus dat vergt verschillende vormen van omgang met de tekst. Het is dan ook niet erg als je als docent zegt: ‘ik kan het van zin tot zin niet allemaal begrijpen’. Dat geldt als je Heidegger leest, of als je Latour leest. Maar toch kun je op een bepaalde niveau wel zeggen van ‘hier gaat het kennelijk over”.

Heeft u, afsluitend, nog tips voor de eindexamenkandidaten in het gebruik van dit boek in de aanloop naar het eindexamen?

“Op de website van het boek kun je allemaal discussievragen en films vinden. Dus die kunnen ze gebruiken. Wat ik zelf altijd tegen studenten probeer te zeggen is: een boek heeft een inhoudsopgave. Kun je als je de inhoudsopgave voor je hebt liggen, bij elk deel zeggen: ‘Oh ja, dit gaat daar over, en dit zit zo’? Heb een verhaaltje bij de hoofdstuktitel en de paragraaftitel. En probeer niet te veel op de details te gaan zitten, behalve die door de eindtermen zijn aangegeven”

Goed leven kan niet zonder tegengeluid

De nieuwe VWO-examenbundel is een ongekend actueel schoolboek, over de schaduwkanten van de globaliserende markt en over de mogelijkheid om in dialoog met filosofen van vroeger en nu oplossingen te formuleren. De jury van de Socratesbeker 2019 prees de 'grote filosofische openheid' waarmee de drie auteurs, Ad Verbrugge, Govert Buijs en Jelle van Baardewijk, 'op een zorgvuldige manier de verschillende filosofische tradities' hadden gewogen. Een eigenschap die bij een schoolboek past en die we ook van onze leerlingen verwachten. Een belangrijke exameneis is immers dat ze 'verschillende filosofische posities ten aanzien van een vraagstuk beargumenteerd' kunnen innemen en 'vanuit verschillende perspectieven' kunnen redeneren. Toch klonk er ook kritiek op de conservatieve inslag van het boek. 'Eh juf? Toch even vragen,' schreef Sjoerd de Jong in het NRC. 'Als dit neutrale lesstof is, eet ik mijn schrift op.' Waar ik benieuwd naar was, was hoe de dialoog zou uitpakken met twee op dit terrein

onvermijdelijke, maar fel anti-conservatieve filosofen: Marx en Foucault. Op papier een gesprek dat fundamentele vragen zou kunnen opwerpen over de uitgangspunten van het boek: bijvoorbeeld of een effectieve kritiek van het kapitalisme op morele grondslagen überhaupt mogelijk is, als dat amorele stelsel zich onafhankelijk van morele oordelen reproduceert. En in hoeverre het ideaal van 'het goede leven' een corrigerende rol kan spelen, als dat zelf het product van een heersend discours is.

Verbuijsewijk, zoals ik de drie auteurs voor het gemak in mijn lessen ben gaan noemen, stelt dat volgens Marx geld als kapitaal geen ruilmiddel meer is, maar 'een doel op zich'. Dat leidt dan tot 'een nieuw soort gevangenschap. Marx beschrijft hoe het kapitalisme de hele wereld omvormt en vervaagt door het geld dat alle verhoudingen gaat doortrekken: 'Al het feodale en al het vaststaande verdampt, al het heilige wordt ontwijld'. Alles Ständische und stehende verdampft, alles heilige [sic] wird entweiht,

zo heet het in het Communistisch Manifest'.¹

Er gaat veel mis in die regels. Marx had het in het citaat niet over kapitalisme of geld, maar over de bourgeoisie als een revolutionaire klasse. Bovendien stelde hij niet 'een nieuw soort gevangenschap' aan de kaak, maar drukte hij zijn onvervalste bewondering uit. Voor Verbuijsewijk is dat misschien onvoorstelbaar, maar Marx begroette de ontwijding van al het heilige met enthousiasme. Dat blijkt uit het weggelaten vervolg: 'en de mensen zijn eindelijk gedwongen hun plaats in het leven, hun wederzijdse betrekkingen met nuchtere ogen aan te zien'.²

¹ Ad Verbrugge, Govert Buijs en Jelle van Baardewijk, Het goede leven en de vrije markt (Lemniscaat: 2018), p. 149

² '...und die Menschen sind endlich gezwungen, ihre Lebensstellung, ihre gegenseitigen Beziehungen mit nüchteren Augen anzusehen.'

Verbuijsewijk verwerpt de politieke Marx: het marxisme kan 'niet langer meer een zingevend kader vormen', omdat het vaak uitdraaide op 'de thematiek van geweld', te vinden op pagina 310. Wanneer hij spreekt over het christendom, op pagina 82, vindt hij dan weer dat we niet te veel aandacht moeten besteden aan het 'soms uiterst gewelddadige' optreden, want dan verliezen we de positieve invloed ervan uit het oog. Wat van Marx lijkt aan te sluiten bij zijn eigen ideeën over cultureel verval en ontmenselijking neemt hij wel over. Vandaar dat in zijn sombere parafrasering 'de hele wereld vervaagt', waar Marx met verdampft precies het tegenovergestelde bedoelde: de opkomst van de bourgeoisie verdrijft de traditionele ideologische rookwolken, zodat de kale sociaaleconomische structuur duidelijk zichtbaar wordt.

Verbuijsewijk heeft ontegenzeggelijk een ambitieus en boeiend schoolboek geschreven. Dat hij zijn eigen boodschap uitdraagt is geen probleem, wel dat hij geen echt gesprek aangaat met twee denkers van buiten zijn comfort zone.

Wat Verbuijsewijk de twee denkers verwijt is dat ze met hun kritiek de bijl aan de wortel van maatschappelijke instituties legden. Zie hiervoor pagina 208: 'Foucaults kritiek op de instituties (...) paste goed bij de revolutionaire geest van de sixties waarin de bevrijding van het individu gevierd werd en traditionele instituties het moesten ontgelden, onder de noemer van 'kleinburgerlijkheid'. En de passage op dezelfde pagina: 'Maar het is de vraag of Foucault met zijn grote nadruk op disciplinerende macht en onderdrukking de positieve zin van instituties wel recht doet. (...) Als uiteindelijk de gehele rechtsstaat verdwijnt omdat mensen zich niet meer aan 'een systeem' wensen te onderwerpen, dan zijn ook hun individuele rechten ver te zoeken.'

De maatschappelijke idealen van mei '68, het ik-tijdperk (dat historici meer met de seventies associëren), de filosofie van Foucault – gezien door de conservatief gekleurde bril van Verbuijsewijk wordt het één individualistisch soepje, dat medeschuldig is aan 'de onttakeling van instituties'. Hij beweert dat Marx en Foucault instituties alleen als negatieve, onderdrukkende apparaten konden zien. Maar Marx geloofde juist dat instituties een positieve functie

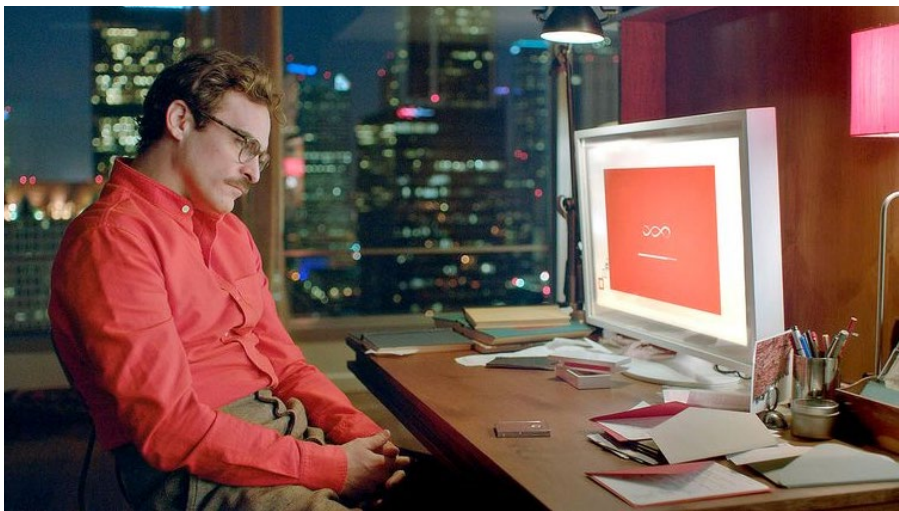
konden hebben, als ze niet in handen van de heersende klasse waren. En Foucault zei dat zijn analyses bedoeld waren om te laten zien in hoeveel opzichten we onze instituties konden veranderen.

Verbuijsewijk heeft ontegenzeggelijk een ambitieus en boeiend schoolboek geschreven. Dat hij zijn eigen boodschap uitdraagt is geen probleem, wel dat hij geen echt gesprek aangaat met twee denkers van buiten zijn comfort zone. En dat zelfs 'neutrale', beschrijvende passages over die denkers nogal gekleurd blijken te zijn. De openheid tegenover andere filosofische perspectieven, die we van leerlingen en zeker van schoolboeken verwachten, is ver te zoeken. Gelukkig kunnen we die gemiste dialoog in onze lessen voeren.

Film in de klas

Her

Dit stuk is een bewerking van het lesmateriaal 'Het lichaam-geestprobleem in de film Her', te vinden op vfoo.nl



Samantha (personage in de romantische dramafilm *Her* uit 2013) is een kunstmatige intelligentie. Ze is slim, grappig én ze heeft geen lichaam. Kan Samantha verliefdheid ervaren? Hoofdpersoon Theodore valt voor haar aantrekkelijke stem en begint een relatie met haar. Samantha lijkt in veel opzichten zijn droomvrouw te zijn: ze is altijd beschikbaar, luistert aandachtig naar hem en is nooit gemeen.

Of de verliefdheid ook door Theodore's gepersonaliseerd besturingssysteem is te ervaren is een wijsgerig antropologische vraag. Zeer geschikt voor een les - aan havo en vwo bovenbouw - waarin het lichaam-geestprobleem aan de kaak wordt gesteld, toegespitst op emoties. Naar aanleiding van korte filmfragmenten uit de film *Her* start het gesprek in de klas. De ontmoetingsscène (vanaf minuut 9:36), wanneer Theodore Samantha heeft aangesloten, wekt direct de vraag op of een computer kan denken. Een vraag die wiskundige Alan Turing in het leven heeft geroepen.

Hebben wij ons lichaam en onze zintuigen nodig om na te denken? Om deze vraag te bespreken, mogen in het klassengesprek de theorieën van Descartes en Merleau-Ponty niet ontbreken. Zonder Descartes kon de zelfzuchtige Theodore nooit verliefd worden. Maar de vraag is of Samantha verliefdheid ervaart. Daarvoor moet het fragment (vanaf 1 uur en 10 minuten) worden bekeken waarin Samantha een lichaam wenst. In hoeverre voegt een lichaam iets toe aan Samantha? De gesprekken tussen Theodore en Samantha worden

zo intiem dat ze toe zijn aan een nieuwe fase. Ze hebben een oplossing. De hoofdpersoon probeert via een 'lijfelijke plaatsvervangster' toch de liefde met Samantha te bedrijven. Dat Theodore verliefd is, staat buiten kijf, maar of dit ook voor de kunstmatige intelligentie geldt, is alleen te beantwoorden als de kijker een duidelijke positie inneemt.

Om de discussie omtrent emoties te verdiepen, zijn de verschillen tussen de fysiologische theorie van James en de cognitivistische emotietheorie van Nussbaum relevant. Kortom, aan de hand van de film *Her* zijn veel theorieën te bespreken, om meer dan één lesuur te vullen. In hoofdstuk 7 (p. 169 t/m 197) van *Het goede leven en de vrije markt* is de film het uitgangspunt voor een filosofische reflectie op de moderne omgang van relaties. De auteurs van dit lesplan (Nienke van Dijken, Cornelis Kramer, Hanneke Nooijen, Rob Revet, Karin van der Zwam) raden Denkbevingen (2009) van Mariëtte Willemsen voor de verdieping in emoties.

Boekrecensie:

Filosofische vaardigheden

Door Eva Pallandt

Het aanvankelijke plan om het boek *Filosofische Vaardigheden*, oefenpraktijk te verbeteren en iets uit te breiden, resulteerde in een dubbeldikke tweede editie. Dit grote boek is bedoeld voor iedereen die geïnteresseerd is in filosoferen of die een eigen filosofische praktijk wil beginnen. Het is geschreven met in het achterhoofd de studenten van de Hoge School voor Toegepaste Filosofie, die er minstens vier jaar uit kunnen putten, maar eigenlijk een leven lang. Citaat van een student die net de eerste zeven collegeweken erop had zitten: “Eigenlijk heb ik nu genoeg materiaal gekregen om de rest van mijn leven over verder te denken.”

De auteurs stelden vast dat als je kijkt naar filosofische publicaties, de vaardigheden er bekaaid vanaf komen. Zouden in het onderwijs en voor alle mensen die willen leren filosoferen, niet de vaardigheden vooraf moeten gaan aan het ontdekken van de canon? Dit boek wil oefeningen en methoden bieden die je leren filosoferen en je in staat stellen om filosofische werken te gaan ontdekken: filosofisch waarnemen,

gespreksvaardigheden, conceptuele analyse, moreel beraad, redeneren, gedachte-experiment, metaforiseren en nog véél meer. Het boek start dan ook met heel veel oefeningen. De theorie volgt daarna. Je krijgt vanzelf handigheid in het heen en weer bladeren want je wordt vaak naar afbeeldingen, teksten en paragrafen elders verwezen. Verschillende vaardigheden zijn natuurlijk met elkaar verbonden. Kunnen wij VO-docenten in de klas ook wat met dit werk? Ik probeerde een aantal oefeningen uit, paste hier en daar wat aan, rekening houdend met de tijd of mijn lesdoelen. Belangrijk om te weten: mijn leerlingen zijn havisten en vwo’er die in één jaar hun filosofie eindexamen moeten halen en niet eerder filosofieonderwijs hebben gehad.

Vragencarroussel

Een oefening waarbij leerlingen zowel zelfstandig als in groepjes denken en werken. Ze moeten een ik-vraag noteren op een blaadje over een kwestie die hen bezighoudt. Er volgt een aantal rondes waarin het blaadje wordt doorgeven en zo

worden de vragen steeds meer aangescherpt en meer als een filosofische vraag geformuleerd: algemeen, relevant, fundamenteel, prikkelend, niet-zintuiglijk, niemand weet hét antwoord, eenvoudig geformuleerd. Eerst wordt er aan de vragen geschaafd, dan worden de vragen getoetst aan de voorwaarden voor een filosofische vraag en vervolgens worden de voorwaarden zelf getoetst, want ook de vraag ‘wat is een filosofische vraag?’ heeft niet maar één juist antwoord.

Een zinvolle oefening aan het begin van je lessenreeks omdat het stellen van vragen een elementaire filosofische vaardigheid is. Ik merkte echter dat de oefening ook later in het jaar weer nuttig is. Het formuleren of herkennen van filosofische vragen is namelijk best heel moeilijk. Het afwisselend individueel en in duo’s of trio’s werken ervaren de leerlingen als prettig. Ze vinden het soms wel spannend om hun woorden aan elkaar te laten lezen, dus ook dat kan ervoor pleiten de oefening pas later in het jaar te doen, als de groep al gevormd is en de sfeer vertrouwd.

Argumentencarroussel

Deze oefening leverde mij een kleine shock-ervaring op. In een les ethiek over universalisme en relativisme, ging het over de vraag of Nederland mag ingrijpen als een ander land tradities heeft die wij moreel afkeurenswaardig vinden. En andersom. Ik heb de leerlingen eerst laten concretiseren (ook hiervoor bevat het boek oefeningen) door ze een aantal voorbeelden/tradities te laten opschrijven die typisch Nederlands zijn, en tradities die in andere landen plaatsvinden. Vervolgens spraken we over de vraag of je bepaalde tradities moreel afkeurenswaardig vindt en of dat te maken heeft met de eigen tijd en cultuur waarin je bent opgegroeid. De voorbeelden die we het meest uitgebreid bespraken gingen over Zwarte Piet en stierenvechten.

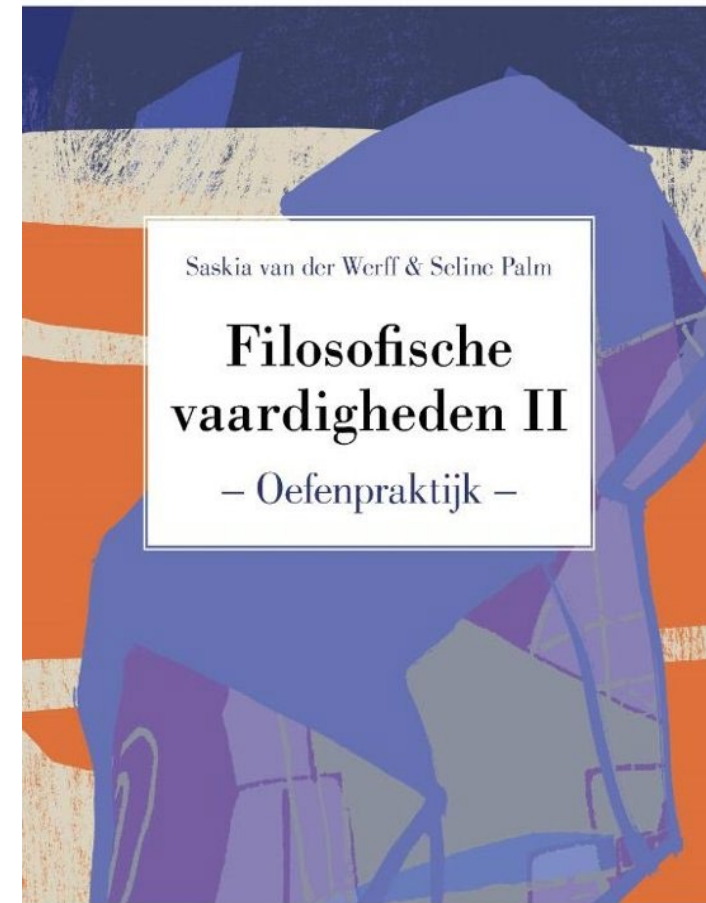
Vervolgens startte de argumentencarroussel, die ik een beetje heb aangepast. De leerlingen moesten stelling nemen op papier en daarbij argumenten geven. Na een minuut of vijf gaven ze hun blaadje door. De volgende moest de argumenten uit het betoogje halen en nog eens apart opschrijven. Het blad werd nog eens doorgegeven en de geselecteerde argumenten moesten worden beoordeeld of waarheid en geldigheid en waar nodig verbeterd.

Dit bleek totaal niet te lukken! Het herkennen van argumenten leverde al veel fouten op, waarheid en geldigheid liep volledig door

elkaar. Een zinvol moment voor henzelf en voor mij: voor een les logica wordt ondanks de volle studiewijzer tijd gemaakt. Zo werkt deze oefening niet alleen om de argumentatievaardigheden aan te scherpen maar vooral als signalering van ontbrekende kennis en vaardigheden.

Mindmap en kort betoog

In de aanloop naar het schrijven van een Praktische Opdracht gaf ik de leerlingen het advies om de oefening mindmap of de oefening kort betoog te doen. Zo konden ze het ethische dilemma dat zij als onderwerp kozen onderzoeken, verschillende standpunten innemen of begrippen analyseren. Een aantal van hen is hier serieus mee aan de slag gegaan en kreeg door deze oefeningen echt handvatten om een onderwerp te onderzoeken. Zelf wisten ze niet goed hoe dit aan te pakken, behalve van alles over het onderwerp op internet te lezen. Voor beide oefeningen geldt dat als je het serieus wil aanpakken en al je leerlingen er aan mee wilt laten werken, je er de tijd voor moet nemen. Ook hier werken de oefeningen niet enkel om de gewenste leerdoelen of vaardigheden te bereiken maar ook als signalering van ontbrekende kennis of kunde. Bij de mindmap: wat is eigenlijk een begrip? Hoe weet je wat een belangrijk begrip is? Op wat voor manier kan je begrippen classificeren? Bij het korte betoog: wanneer is een argument sterk? Hoe verzamel en beoordeel ik informatie? Kan ik verschillende perspectieven innemen?



Garant

Oefening Rollenspel hoera- en helaaswoorden

“Deze oefening is weer eens wat anders”, was de reactie van mijn leerlingen. Door het lezen van een tekst uit het boek en voorbeelden in een PowerPoint had ik ze al kennis laten maken met hoera- en helaaswoorden. Het is belangrijk om sensitiviteit te ontwikkelen voor de impact die woordkeuze heeft. Deze stof hoo-

rt bij de vaardigheid concretiseren en oefent lees- of gespreksvaardigheden. Het gebruik van hoera- en helaaswoorden kan zorgen voor verwarring of juist diepgang in een filosofisch gesprek. Door dit rollenspel te doen werd veel duidelijker wat concreet en abstract betekent, hoe moeilijk het is om goed te luisteren en door te vragen, welk effect sommige woorden hebben (vaak onbedoeld of verschillend bij verschillende gesprekspartners). Het was ook een reminder voor mijzelf, door zelf te dóen komen leerlingen vaak tot het meeste inzicht.

De verkorte versie van de oefening houdt in dat leerlingen in groepjes van drie elkaar interviewen over een onderwerp naar keuze. Er is een verteller, een interviewer en een observant. De verteller vertelt een verhaal over een vakantie, een dagje uit, een sollicitatiegesprek of wat haar dan ook bezighoudt. De interviewer stelt vragen, houdt het gesprek op gang en probeert helaas- en hoerawoorden te herkennen en moet dan beslissen op welke hij doorvraagt en op welke niet. De observant noteert op welke hoera- en helaaswoorden wel en op welke niet is doorgevraagd en wat het effect hiervan is op de vragensteller. Ook noteert de observant na het gesprek een tip aan zichzelf voor het gebruik van hoera- en helaaswoorden. Als iedereen elke rol heeft gehad wordt er samen gereflecteerd.

Fijn aan de oefeningen in het boek is dat ze heel gestructureerd zijn, er staat hoeveel tijd je per onderdeel moet nemen, wat precies de activiteit per deelnemer is, welke stappen je neemt. Ook zijn de oefeningen verdeeld in drie niveaus: leerling, gezelschap en meester. Daarnaast is er een onderscheid in zelfoefeningen en samen oefeningen. Wat wel duidelijk wordt, is hoeveel tijd het eigenlijk kost om hier echt mee te werken in de klas. Veel oefeningen bevatten meerdere vaardigheden. Het vraagt van de docent om scherp waar te nemen of de oefeningen goed worden uitgevoerd. Wat wordt er eigenlijk geoefend? Je moet steeds inschatten wat het proces ten goede komt: een vraag stellen, bijsturen, ingrijpen, het laten gaan? In hoeverre wordt er gefilosofeerd of ontstaat er gewoon een leuk gesprek? Begrijpen ze wat ze aan het doen zijn? Je kunt je leerlingen veel actief en zelfstandig bezig laten zijn met behulp van dit boek. Het betekent echter niet dat je achterover kan leunen als docent, zinnig met vaardigheden bezig zijn is anders lesgeven dan pure kennisoverdracht. Het boek vervangt niet de leermeester, de leermeester moet zelf juist weer flink aan de bak!

Oproep

Ben jij tevreden over de tijd die je aan vaardigheden kan besteden en over het materiaal dat hiervoor beschikbaar is? De auteurs van Filosofische Vaardigheden Oefenpraktijk overwegen om het eerste (dunnere) deel te gaan herschrijven, speciaal voor het VO. Heb je suggesties of denk je graag mee? Neem dan contact op met Saskia van der Werff via creaschoolnl@gmail.com.

Meer info: www.filosofischevaardigheden.nl

Het Krijtje: Helmy Graat

In de rubriek 'Het krijtje' krijgt iedere Spinoza! Een docent de ruimte om te reflecteren op zijn of haar eigen lespraktijk.

"Ik ben zo blij, ik ben kampioen van Nederland geworden met Twirling." Als dat zo is, gaan we dat met zijn allen zien. Of: "Ik ben naar een cursus debatteren geweest en ik wil best een vorm uitproberen in de klas". Ook goed, natuurlijk. Een persoonsgerichte benadering moet het zijn, anders kan ik het niet. Ik heb het over lesgeven. Deze benadering kan echter ook tegenwerken, leerlingen denken dan dat het verhalen vertellen geen lesstof is. Toch moet er ruimte voor voorbeelden en anekdotes zijn, ook al lijken ze niet meteen illustratief voor de stof te zijn.

'Door anderen in de les te "verstaan" ontstaat er iets als moreel zelfverstaan.'

Tussen het echte werk door zijn die momenten er. Die momenten passen in deze benadering, de verhalen geven aanleiding voor de te leren stof of ze ontstaan naar aanleiding van de stof. Waar je in een betoog of beschouwing alineaverbanden gebruikt als overlappers, signaalwoorden of herhalingen, heb je tijdens een filosofieles

de verhalen van leerlingen. Daar is altijd tijd voor. Gelukkig maar, de les blijft zo levendig en dat is nodig als je net primaire teksten aan het analyseren bent. Ze reageren op elkaars verhalen en soms komen daarbij de stilste leerlingen los. Waarom vertellen ze eigenlijk zo graag tijdens de lessen?

Misschien toch een beetje door het voorbeeld achter die grote tafel. Ik zit nooit verlegen om een voorbeeld of anekdote. Deze kleuren mijn les in en zorgvuldig tracht ik de goede te kiezen, die passen bij die moeilijke passage die ik wil verhelderen. Bij het vavo waar ik werk gaan leerlingen doorgaans na de les naar huis of naar hun werk, maar niet na filosofie. Waarom vertellen ze eigenlijk zo graag na de lessen?

Al heel lang bespeur ik bij mezelf oprechte interesse voor levensverhalen. Die kunnen bestaan uit biografieën van bekenden, maar evengoed uit een praatje van vreemden tegenover je in de trein. Levensverhalen vertellen of beluisteren, zetten hoe dan ook aan tot zelfreflectie. Die zelfreflectie



Helmy Graat

plaatst je in de wereld, je kiest positie en gaat verder met leven. Door anderen in de les te "verstaan" ontstaat er iets als moreel zelfverstaan. Bij adolescente leerlingen die na hun middelbare school of vavo keuzes moeten maken en voor grote beslissingen staan, is dat geen onnodige luxe. Hoe vaak kiezen ze niet de verkeerde vervolgopleiding of nemen dan maar een tussenjaar? De plot van het levensverhaal structureert je leven en je leven structureert de plot. Die wisselwerking wordt uitgelegd in de identiteitstheorie van Paul Ricoeur. Daarin staat narrativiteit centraal en kan het zelf zich door verhalen leren verstaan. Met Paul Ricoeur geloof ik in de genese van een ethisch reflectief zelf. Die volwassenheid komt dan ook wel.

Helmy Graat geeft het krijtje door aan Wijnand Weegink.

Beste Baruch...

Mogen we wel lesgeven over denkers, die er abjecte politieke ideeën op na hielden? Die als inspiratie hebben gediend voor catastrofale regimes? Of denkers die ernstige misdrijven hebben begaan. Hoe ga je om met 'foute' denkers?

De kwestie

"Tijdens een lesuur waarin leerlingen zelfstandig mogen werken, zie ik een leerling uit VWO 5 zichtbaar kwaad achter haar tafeltje zitten. Ik vraag haar hoe het met haar gaat en ze antwoordt dat ze het écht niet vindt kunnen, dat mijn collega en ik lesgeven over Martin Heidegger. "Die man is een nazi. Dan ga je toch niet zijn gedachtegoed verspreiden? Dat is toch niet verantwoord?". Een paar weken later gebeurt me iets soortgelijks. Aan het einde van een les in HAVO 4 over Karl Marx vraag ik of leerlingen nog vragen hebben. Een leerling steekt zijn vinger op en zegt: "De ideeën van deze man hebben gezorgd voor miljoenen doden. Waarom moeten we dit weten? Hitler is toch ook geen filosoof?".

Het gesprek

- "Die opmerking over Karl Marx is natuurlijk eenvoudig te weerleggen: dat mensen na hem zijn ideeën op dictatoriale wijze hebben ingezet, doet niets af aan de filosofie van Marx zelf. Je zou eerder kunnen argumenteren dat het economisch gezien behoorlijke kul was, en dat zijn gedachtegoed in die zin wat achterhaald is. De opmerking over Heidegger vind ik lastiger, want het is de vraag in hoeverre antisemitische ideeën structureel in zijn werk voorkomen (en zodoende iets systematisch hebben en niet toevallig zijn). Als dat het laatste het geval is, zou ik er wel zeker iets over opmerken in de les.

Maar afgezien daarvan hebben filosofen als Plato en Aristoteles ook volstrekt 'foute' ideeën: Plato met het categoriseren van menstypen, Aristoteles met het ontkennen van gelijkwaardigheid van man en vrouw. De les is dan niet zozeer dat je bepaalde foute ideeën van ze gaat 'leren', maar dat je leerlingen de vraag stelt waarom die foute ideeën überhaupt fout zijn. Juist de confrontatie met dat soort foute ideeën maakt leerlingen weerbaar".

- "In aanvulling op de reactie hierboven denk ik dat het belangrijk is dat leerlingen leren om dingen/gebeurtenissen/ideeën in een bepaalde tijdsgeschiedenis te plaatsen. En dat ze leren dat wat als "normaal", "goed" of "enigszins geaccepteerd" wordt gezien mede afhankelijk is van die tijdsgeschiedenis. Ook in onze tijd zijn er ongetwijfeld denkers die over een x aantal jaar als "fout" gezien zullen worden. Ik vind het belangrijk dat leerlingen leren dat juistheid en geaccepteerdheid van een idee niet universeel zijn. Daarnaast hebben genoemde filosofen een aanzienlijke invloed gehad op (de ontwikkeling van) het filosofisch denken in de eeuwen na hen. Om modernere filosofen te kunnen begrijpen, is het goed om juist ook naar de meer controversiële en invloedrijke filosofen uit het verleden te kijken".

- "Ik ben het eens met de eerste reactie. Ik heb er dan ook niets op tegen om bij sociale filosofie het sociaal-darwinisme van Herbert Spencer en Ernst Haeckel te behandelen of bij wijsgerige antropologie aandacht te besteden aan het wijsgerig racisme van

Arthur de Gobineau. Dat moet echter wel eerlijk gebeuren en zonder de kwalijke elementen te verbloemen. Dat doen de auteurs van Het goede leven & de vrije markt echter niet eerlijk door Heidegger op te voeren als een onontbeerlijke wegbereider van deep ecology en zij verbloemen daarnaast de werkelijke Heidegger wel degelijk door op blz. 274 te suggereren dat hij met zijn techniekfilosofie ernstige bezwaren had tegen de Holocaust. Niet alleen op grond van zijn Schwarze Hefte, zijn Rektoratsrede, maar vooral ook op grond van zijn briefwisseling met zijn broer weten wij echt wel veel beter. Heideggers nationaal-socialisme en zijn antisemitisme vormen integrale kenmerken van zijn filosofie.”

- “Natuurlijk heeft de havist gelijk die beweert dat Hitler geen filosoof is. Slimme leerling! Niettemin kun je Hitlers ideeën onderwerpen aan filosofische analyse, zoals Dick Pels heeft gedaan met de geest van Pim, Peter Singer heeft gedaan met de ethiek van goed en kwaad van George W. Bush en Else Barth met Vidkun Quislings verborgen filosofie.”

- “De judodidactiek beveelt aan om mee te bewegen waar het kan. Geef de leerling de ruimte een betoog te schrijven en houden waarin hij zijn kritiek op het curriculum systematisch uiteenzet (ev. aanscherpen door de leerling expliciet te laten ingaan op het verband tussen filosofie en politiek). Dat kan eventueel gevolgd worden door een repliek of tegenbetoog door de docent of een leerling die het curriculum wil verdedigen, een klassengesprek en/of een stemming”.

Het gesprek is een geredigeerde versie van een reactie op de kwestie, die geplaatst werd op het Algemene Forum, dat te vinden is op www.vfvo.nl/forum.

Heeft u ook een kwestie? Stuur hem op naar spinoza@vfvo.nl of post hem zelf op het VFVO forum of in de Filosofiedocenten facebookgroep.

Agenda

<i>Organisatie</i>	<i>Evenement</i>	<i>Datum</i>	<i>Locatie</i>	<i>Link</i>
Hélène Vlessing, Don Kwast en Kirsten Pols	Conferentie 'Het goede leven'	zaterdag 25 januari 2020	ISVW, Leusden	www.vfvo.nl
NFO	Nederlandse Filosofie Olympiade	vrijdag 20 maart - zaterdag 21 maart 2020	ISVW, Leusden	www.filosofieolympiade.nl
Ine Raangs	Filosofisch festival Agora	vrijdag 27 maart 2020	Amsterdam	www.agorafilosofie.nl